

La poesia d'Estellés en el context de la recuperació cultural valenciana

Amb el torrent divers i persistent dels seus versos, amb la bellesa i la rudesia de l'escriptura poètica, íntima o pública, la veu d'Estellés no conté solament plers estètics i físics, ni crònica de dolors humans, sinó missatges del procés contemporani del nacionalisme cultural i el polític. I també expressions literàries de la identitat i la cohesió social, memòria del paisatgisme amorosit vinculat a la ciutadania realista i hedonista del poble valencià, testimonis del patriotisme crític realista o utòpic superador de l'idealisme anacrònic, de la complexitat de la interacció entre llibertat individual i llibertats socials en la modernitat. Els mèrits de la seua escriptura són nascuts en un temps difícil, en què la poesia valenciana eren encara els Carles Salvador o Bernat Artola interromputs per la guerra i la postguerra, i ja es mostraven els versos post-simbolistes i llampants de Xavier Casp, i els decebutos de Joan Fuster, i també els de l'exili de Juan Gil-Albert, i els moderns i existencials de Francisco Brines.

Tot i l'aïllament i el provincianisme que

la situació imposava a la València dels anys quaranta i cinquanta, Estellés –i en diverses mesures, els altres poetes citats, i pocs més– integra la cultura valenciana en el marc de les relacions amb Catalunya, amb la cultura castellana, i en el context de l'Europa actual i futura. El seu antidogmatisme, el seu individualisme, el seu dissentiment, troba referències en la versió metafòrica (Salvador Espriu) i la irònica (Pere Quart) que protagonitzen la poesia catalana d'aquell temps; i també en l'obrerisme de Martí i Pol, i, sobretot, en el realisme de recerca de Joan Brossa. La simbologia dels grans conreadors del realisme i la crítica –de l'experiència i del paisatge–, anteriors o coetanis a Estellés, no deixa dubtes: per proximitat evident, valguen els exemples coneguts de *Longa noite da pedra* de Celso Emilio Ferreiro, *Harri eta herri* ("Pedra i poble") de Gabriel Aresti, *Lo demás es silencio* i *Cantos iberos* de Gabriel Celaya)... I al País Valencià, *Las brasas* (1959) i *Palabras a la oscuridad*, de Francisco Brines, i bona part dels poemes inclosos en l'antologia *Fuentes*

de la constancia (1972, publicada a la col·lecció "Llibres de Sinera"!), de Juan Gil-Albert.

Segurament, l'atractiu potencial de la poesia d'Estellés s'acreeix pel fet decisiu que la seua obra és de "centaure" de poeta i periodista: el primer premi literari, en els Jocs florals de Benidorm del 1944, és coetani del primer treball professional en *Jornada*. És amb el talent per a la crítica i per al vers, per a la gasetilla i la dècima, que dilucida la seua original versió del realisme, revelant-se com a avantguardista superador de l'autocomplaença i l'activitat intransitiva, savi senzill i exigent, sentimental materialista, realista no mimètic, compromés d'acció i de voluntat més que de mètode, existencialista de voluntat no transcendentalista però menys nihilista..., i és amb tals tendències discursives que acara compulsivament i de manera eclèctica el paisatge, el territori, el País.

L'Estellés més llegit, l'*autèntic* Estellés *de majories* durant dues dècades fins a la seua eclosió com a poeta, fou el de les gasetilles i els reportatges del seu *Las*

Provincias, entre el 1959 i el 1978, amb les dècimes de Roc, o les crítiques de cinema, de llibres.

Són els mateixos anys dels poemaris *La nit* (escrit des del 1953, i publicat en 1956 amb pròleg de Xavier Casp) i *La clau que obri tots els panys* (Premi València 1958, que inclou el *Llibre d'exilis*, publicat el 1970). Els tres confegeixen la millor biografia social de València, descrita per un incansable cronista i evocada per un amant actiu, que s'hi presenta amb les veus plurals de *l'exiliat*, *d'un entre tants*, *del fill del forner*, *que feia versos*; i, sobretot, *el despert entre adormits*, *el tu-poble* del poema compromissari "Assumiràs la veu d'un poble" del *Llibre de meravelles*:

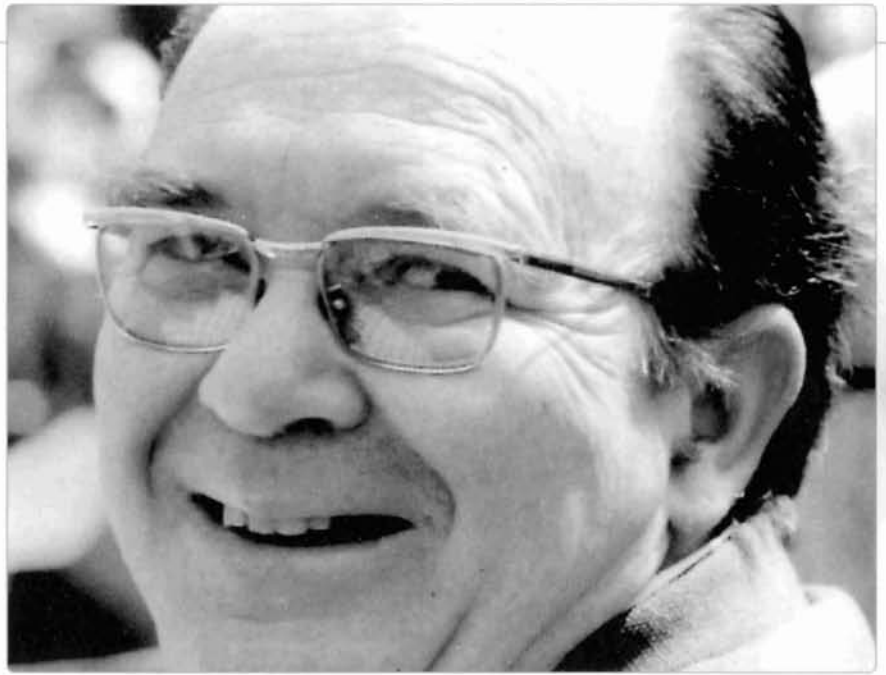
*"I tu sols estaràs despert,
i tu estaràs despert per tots.
No t'han parit per a dormir:
et pariren per a vetlar
en la llarga nit del teu poble.
Tu seràs la paraula viva,
la paraula viva i amarga."*

Mirant des d'ara l'obra d'Estellés "sense solemnitat, sense Mediterrani, sense grecs i llatins", l'abast de la seua caracterització contemporània de la ciutat i del País segons Estellés excedeix el cos clos de la poesia. Després, els poetes valencians, ni en valencià ni en castellà, potser no han continuat el tremp de la seua crítica cívica i política, per bé que se'n poden citar copioses obres posteriors a l'obra i la seua difusió (per escrit o amb la veu de cantants i recitadors, com, per començar, Ovidi Montllor). Caldrà esperar a la gran contribució de la narrativa d'emigrants com Manuel Vicent, Juan José Millás o Rafael Chirbes; treballs de gènere com singularment els de Ferran Torrent; i, sobretot, la trilogia *Els treballs perduts*, *Purgatori* i *El professor d'història* de Joan Francesc Mira. I els seus temes il·luminen propostes coetànies en el teatre històric o actual dels germans Rodolf i Josep Lluís Sirera, i de Manuel Molins; la cançó d'Els Pavesos o Al Tall; i les propostes *underground* cinematogràfiques, verboicòniques o literàries d'aquells anys

(així, l'òpera *L'home de cotó-en-pèl*, presentada amb els versos "Assumiràs la veu d'un poble", i closa amb el vers "Confiam en l'obscura rebel·lió d'uns mots!", procedents de *La clau que obri tots els panys*).

És la cultura dels seus versos la d'un País obert, viatjat a Catalunya i a Mallorca, i a l'Europa lliure, mediatitzada per Jackeley o per altres somnis i amors. Encara en el *Retaule del Centenar de la Poblà vist des de Londres* llegim amb perspectivisme anecdòtic: "ha arribat la policia/ ha demanat els carnets d'identitat, ha vist/ que éreu d'un lloc remot anomenat València". El lloc remot anomenat València és el de la casa de l'origen —el de Burjassot, el d'Isabel, el dels carrers— a la qual es torna sempre; però esdevé protagonista, memòria cívica de personatges, ciutats i pobles, en el *Mural del País Valencià*, una summa de discursos del paisatge i de la humanitat que Estellés havia posat en marxa en *Horacianes*: "m'agradaria, amb una semblant assemblea/ de pedres, preservar amb els meus mots, un

UNIVERSITAT JAUME I
BIBLIOTECA

idioma, un país, una forma de vida”.

Documentat el mot “mural” sobretot en *Lletra al pintor valencià Josep Renau* el muralista exiliat i retornat, adopta els tons del “cant”, hereu del *Cant de Vicent* i els successius *Cants a València*, i en mestissatge amb el *Canto general* de Neruda, esdevé “el meu obscur treball, enllestint el cant general del meu País, el seu extens mural unànime”. Un mural de la memòria, com en l'*Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset, que fou afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941*. En efecte: a “Vora el barranc dels Algadins”, l’excel·lent poema sinestèsic de Teodor Llorente, havia adaptat la música de la Muixeranga d’Algemesí el compositor Moreno Gans l’any 1952. I Estellés, en el *Gran oratori pels morts valencians de postguerra, altrament titulat Vora el barranc del Carraixet* pren els dos primers versos per a marcar no una hipotextualitat amanerada, sinó l’estricta resposta de la història del poble. Havia escrit Llorente: “Vora el barranc dels Algadins/ hi ha uns tarongers de tan dolç flaire”. Respon amb el poble Estellés: “Vora el barranc del Carraixet/ hi ha un taronger d’amargues branques” on s’aixeca “l’esperança irrefrenable i fam de llibertat”.

Un mural de les ciutats i pobles enumerats amb voluntat il·limitada: “Deixa’m, València, que repetesca com una lletania/ els noms dels teus pobles!” escriu, i declara que en “conec els noms, els seus fulgents topònims”, i per això “molt m’estime evocar, nom a nom, el país”. D’acord amb una meticulosa relació d’Honorat Ros en una antologia a punt d’aparèixer, tal amor nacionalitari s’aplica a 349 topònims valencians majors, titulars de poema o de llibre: la Morella “altiu sonet de les catorze torres [que] obren carrers de catalanes síl·labes”, el Castelló “castell que avança, collites de ràbia”, la Xàtiva caminada a propòsit de la Cova Negra i del carrer Blanc de Raimon, les “arbredes de la pàtria” de la Foia de Bunyol, l’Alcoi del barranc del Cinc i d’Ovidi, l’“epístola d’urgència” de l’Alacant de Miró o d’Hernández i de la mort de Miquel Grau, tres dies abans de la més gran manifestació valenciana de tots els temps, la del 9 d’octubre del 1977, i unes setmanes abans del vibrant Aplec del Puig que canta la cançó “Darrer diumenge d’octubre” d’Al Tall...

Passat, present, futur. Els setanta i els principis dels vuitanta són els anys, justament, de l’epifania publicatòria d’Estellés,

amb les *Obres completes* compilades, l’inici del premi amb el seu nom, els reconeixements ençà i enllà de l’Ebre; i, de fet, la iniquitat de la forçada finalització de les dècades de treball periodístic a *Las Provincias*, que tant millorà. En tot cas, la culminació pòstuma, la del *Mural del País Valencià*, ja als anys noranta del segle XX, acompanyà la d’una generació poètica —la de quasi tots els poetes adés citats— i, sobretot, la d’aquells intel·lectuals del periodisme i de la llengua, que protagonitzaren el salt qualitatiu de la cultura literària valenciana: Manuel Sanchis, Vicent Ventura, Germà Colón... “Hem vist pujar, lluminós, el país”, li comunicà expansivament a Joan Fuster. En canvi, el seu “cant de pedra”, que alça acta de ciutats i ciutadans valencians en el mapa de la història, continua interrogant —en qualsevol dels actuals “sopars Estellés”, en qualsevol lectura dels seus versos en les aules escolars, en qualsevol passeig informat per la València popular— el mapa simbòlic, alt, difícil, i perdurat del País. ■

* *Universitat Jaume I, AVL, IIFV, AELC*